

Mohács: számvetés

Mohács: An Assessment

Tanulmányok
az 1526. évi mohácsi csatáról

Studies on the Battle of Mohács
(1526)

Mohács: számvetés
Tanulmányok az 1526. évi mohácsi csatáról

Mohács: An Assessment
Studies on the Battle of Mohács (1526)

MOHÁCS: SZÁMVETÉS

Tanulmányok az 1526. évi mohácsi csatáról

Mohács: An Assessment

Studies on the Battle of Mohács (1526)

Szerkesztők

Varga Szabolcs – Kovács István

A szerkesztők munkatársa

Bencze Krisztina

Nemzeti Örökség
Intézete

JANUS
PANNONIUS
MÚZEUM

BUDAPEST
2025

A kötet a

támogatásával valósult meg.

A kötet a Janus Pannonius Múzeum 1159/2023. (IV. 27.) kormányhatározat által támogatott Mohács500 csatatérkutatói projektjének és a Nemzeti Örökség Intézete 1159/2023. (IV. 27.) kormányhatározat által támogatott Mohács500 projektjének keretében készült.

Olvasószerkesztő
Bertók Krisztina

Borítóterv
auri

Borítóképek

Maximilian stílusú sisak modern replikája, Janus Pannonius Múzeum
(készítő: Bánsághi Máté páncélkészítő iparművész, fotó: Füzi István)

A mohácsi csata. Illusztráció az Ehrensiegel des Hauses Österreichban, 1555–1559 körül
(Wikimedia Commons)

II. Lajos haditanácsa Mohács előtt, török miniatúra (Wikimedia Commons)

Abriss des Königreichs Ungarn mit angrenzenden Ländern (A Magyar Királyság és a szomszédos országok vázlata), Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten, Ostpr. Fol. 14 250, Bl. 2, l. A

Előzék

A Janus Pannonius Múzeum által vezetett Mohács500 csatatérkutatói program keretében végzett fémkereső-műszeres terepbejárások kiterjedtsége

Utószó

A Janus Pannonius Múzeum által vezetett Mohács500 csatatérkutatói program keretében talált fémleletek a csatatér környezetéből

A térképeket készítette
Szabó Tibor

© A szerzők

© Martin Opitz Kiadó

© Nemzeti Örökség Intézete

© Janus Pannonius Múzeum

ISBN 978-615-6998-12-5

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

A Martin Opitz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

TARTALOM / TABLE OF CONTENTS

ELŐSZÓ/PREFACE (VARGA Szabolcs).....	7
KIS Luca – SZABÓ Árpád – VIG Viktor – DE ANDRÉS, Marcos – TIHANYI Balázs – BERCZKI Zsolt – KOCSMÁR Réka – GERETOVSZKY Zsolt – VAJDA Balázs – MAI Tímea – ZAY Orsolya – HARAMZA Márk – BERTÓK Gábor – NEMÉNYI Réka – PÁLFI György: Egy arc és sors a mohácsi III. tömegsírból. A 95. számú egyén biológiai rekonstrukciója ♦ An Individual's Face and Fate from the Mass Grave No. III of Mohács. Biological Reconstruction of the Individual No. 95	9
VÁGVÖLGYI Lili – KOCSMÁR Réka – NEMÉNYI Réka – SIMON Zsófia – VIG Viktor – GELLAI Fanni – SZABÓ Árpád – MAI Tímea – HEGYI Andrea – KIRÁLY Kitty – BERCZKI Zsolt – MOLNÁR Erika – PÁLFI György: Kivégzésre utaló nyomok és egyéb paleopatológiai jelenségek a mohácsi IV. tömegsír embertani anyagában. Előzetes megfigyelések ♦ Evidence of Execution and Other Paleopathological Phenomena in the Anthropological Material from Mass Grave No. IV of Mohács. Preliminary Observations	31
SZABÓ Árpád – MAI Tímea – VIG Viktor – PÁLFI György: A sátorhelyi perimortem sérülések összevetése más középkori tömegsírokban talált jelenségekkel. A kivégzés mellett szóló további orvosszakértői megfigyelések ♦ Comparison of the Perimortem Injuries in Sátorhely with those Found in other Medieval Mass Graves. Additional Forensic Medical Observations Supporting Execution as the Cause of Death	61
B. SZABÓ János: „Ért kalászt lengettél”. Alkalmas-e a Mohácsi-sík csatatérnek? ♦ “You ripened the wheat”. The Suitability of the Mohács Plain as a Battlefield	91
VICZIÁN István – SZEBERÉNYI József – DRUSZA Tamás: A majsai Borza-patak szerepe a mohácsi csata földrajzi rekonstrukciójában ♦ The Role of the Borza Stream at Majs in the Geographical Reconstruction of the Battle of Mohács	101
K. NÉMETH András: A Mohácsi-sík középkori egyházi topográfiája ♦ The Medieval Ecclesiastical Topography of the Mohács Plain.....	127
PÁNYA István – FÓTI Miklós – STEUER István: A pusztulás útjai. Az 1526. évi török hadjárat régészeti emlékei a Duna–Tisza közén ♦ Traces of Destruction: Archaeological Remains of the Ottoman Campaign of 1526 in the Danube–Tisza Interfluve.....	155
HARAMZA Márk – BÁNYAI Ferenc: Sarkantyúk a mohácsi csata korában ♦ Spurs in the Era of the Battle of Mohács	175
NÉMETH Balázs – HARAMZA Márk – BERTÓK Gábor – NEMÉNYI Réka – SZABÓ Tibor: Mutatnak-e hasonlóságot a tömegsírokban talált lövedékek a mohácsi csata egyik magterületének tekintett majsai falunyomnál talált lövedékekkel? ♦ Do the Projectiles Found in the Mass Graves Show any Similarities to Those Found in Majs Settlement Trace, which is Considered One of the Main Areas of the Battle of Mohács?	199
PÁNYA István – JANKÓ Annamária: A mohácsi csata emlékei az első katonai felmérés eredeti szelvényein ♦ Traces of the Battle of Mohács on the Original Sections of the First Military Survey	219
FILIPOVIĆ, Emir O.: A kereszténység kapujának kulcsa? Bosznia az oszmán kalapács és a magyar álló között ♦ The Key to the Gate of Christendom? Bosnia Between the Ottoman Hammer and the Hungarian Anvil.....	239

NEMES Gábor: Az Apostoli Szentszék „keleti politikája” a 15–16. században ♦ The “Eastern Policy” of the Holy See in the 15 th and 16 th Centuries.....	257
KRUPPA Tamás: A Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom diplomáciai kapcsolatai (1499–1540) ♦ Diplomatic Relations between the Republic of Venice and the Ottoman Empire (1499–1540).....	267
KORPÁS Zoltán: Csaták és pusztítás. Pavia, Mohács és Róma (1525–1527) összefüggései a Magyar Királyság történetének szemszögéből ♦ Battles and Devastation: Pavia, Mohács, and the Sack of Rome (1525–1527) in the Context of the Fate of the Kingdom of Hungary.....	281
C. TÓTH Norbert: Az Alsó részek főkapitánysága 1523–1526 között. Tomori Pál kapitányságai ♦ The Captaincy General of the Lower Parts, 1523–1526: the Captaincies of Pál Tomori.....	303
NEUMANN Tibor: A mohácsi áldozatok listái 1526 őszéről (szövegkiadás és kommentár) ♦ Lists of Victims from the Battle of Mohács in the Autumn of 1526 (text edition and commentary).....	325
FEDELES Tamás: Klerikusok fegyverben. A mohácsi csata ismert egyházi résztvevői ♦ Clerics in Arms: Known Church Participants in the Battle of Mohács.....	377
MACKAY, Christopher S.: Brodaries <i>Verissima Historiájának</i> első kiadása: háttér és kontextus ♦ Background and Context of the 1527 Edition of Stephen Brodericus’s <i>Verissima Historia</i>	391
SZEBELÉDI Zsolt: Szerémi György Mohács-képe ♦ György Szerémi’s Vision of Mohács.....	417
KASZA Péter: Zermegh-kontextusok ♦ Zermegh Contexts.....	427
SUDÁR Balázs: Két török költő a mohácsi csatáról: Mahremī és Eszīrī ♦ Two Ottoman Poets on the Battle of Mohács: Mahremī and Esrīrī.....	447
FÓTI Miklós: Hindi baba jövendölése Szulejmán szultán győzelméről a mohácsi csatában: legenda és valóság ♦ The Prophecy of Hindi Baba about the Victory of Sultan Suleiman in the Battle of Mohács: Myth and Reality.....	461
VARGA Szabolcs: A mohácsi csata emlékei Boszniában ♦ Memories of the Battle of Mohács in Bosnia.....	475
CSEPREGI Zoltán: Templomrabló? Hitvalló? Szerencselovag? Stratéga? Brandenburgi György örgróf (1484–1543) a történetírásban ♦ Church Robber? Pious? Venturer? Strategist? Margrave George of Brandenburg (1484–1543) in Historiography.....	485
MACZÁK Ibolya: Mohácsi események Illyés István Szent György napjára írt prédikációiban ♦ Events Related to the Battle of Mohács in István Illyés’s Sermons Written for St. George’s Day.....	499
S. LACZKÓ András: „S még áll Mohács...” Az 1526. évi csata reformkori költői reprezentációiról ♦ “And there Mohács uphanged...” Poetic Representations of the Battle of Mohács (1526) in the Reform Era.....	505
LAKATOS Adél: Tomori Pál érsek alakja az 1896. évi millenniumi kiállítás kalocsai előkészületeiben ♦ The Figure of Archbishop Pál Tomori in the Preparations for the 1896 Millennium Exhibition in Kalocsa.....	515
KANÁSZ Viktor – NAGY Katalin: Burgio nuncius árnyékában. A budapesti nunciusok és Mohács emlékezete ♦ In the Shadow of Nuncio Burgio: the Nuncios of Budapest and the Memory of Mohács.....	535

ELŐSZÓ

Íme, csak elérkeztünk a mohácsi csata 500. évfordulójának küszöbére, ahonnan már belátható közelségben van a megemlékezés, ugyanakkor vissza lehet tekinteni a tudományos felkészüléssel töltött elmúlt esztendőkre. Bár az idei év még számos új kötettel és eredménnyel fogja gazdagítani a mohácsi csata szakirodalmát, már így is elmondható, hogy talán egyetlen olyan történelmi évforduló sem volt a közelmúltban, amelyre ennyire készült volna a magyar tudóstársadalom. Ez pedig önmagában érték, hiszen azt mutatja, hogy a hazai tudományos közeg minden nehézség ellenére képes összefogni, és a tudásával, szakértelmével továbblendíteni a csatával kapcsolatos gondolkodásunkat. Ez annak ellenére így van, hogy 2018-ban, amikor elindult a Magyar Tudományos Akadémia és Pécsi Tudományegyetem közös pályázata, vagy 2020-ban, amikor a Martin Opitz Kiadó gondozásában megjelent a könyvsorozat első kötete *Eke mentén, csata nyomában* címmel, sok esetben még teljesen mást gondoltunk megoldandó feladatnak. Azonban éppen ez a kutatás lényege, hogy járatlan úton, a tudományos módszertan szabályai szerint jutunk el újabb és újabb kérdésekig, amelyek sokszor fontosabbak, mint a biztos válaszok.

Ki gondolta volna 2020-ban, hogy azóta – ha csupán a jelen kötetet szintén magába foglaló „nagy piros könyvsorozatot” is nézzük – tucatnyi alaptanulmány jelenik meg csak az időközben feltárt III. és IV. tömegsír anyagából, és immár biztos lábakon áll az a tétel, hogy az előkerült maradványok a csata utáni kivégzés keresztény áldozataié, s immár arról beszélhetünk, hogy milyen betegségekben szenvedtek, honnan származtak a csata résztvevői, továbbá néhány esetben szinte karnyújtásnyira vagyunk az arcreekonstrukcióktól. Azaz 2026-ban végre arcot kapnak az ötszáz éve kivégzett áldozatok. Ennek a személyességnek a közgondolkodásra gyakorolt pozitív hatása ma még felbecsülhetetlen. És ki gondolta volna pár elvakult történészen kívül, hogy össze lehet állítani egy, az eddigi ismereteinket jóval meghaladó névsort a csatában részt vett személyekről. A külvilág számára láthatatlan sziszifuszi munkával mára eljutottunk oda, hogy létezik egy ilyen lista, készülnek a benne szereplők életrajzai, és e kötet

egyik tanulmánya elemzi a csata után keletkező veszteséglistákat, miközben módszertani alapot ad ahhoz, hogy milyen erudícióval lehet nekiállni egy ilyen munkának. Eddig biztosnak hitt nevekről derült ki, hogy valójában sosem léteztek, míg mások, akiket eddig sosem „jegyzett” a történelem, ott voltak a mohácsi csatában. Így az arcok mellett neveket és sorsokat is kapnak az eddig megfoghatatlan hősök, ez pedig óhatatlanul személyessé formálja a csata eddig jobbára absztrakt fogalmát.

Lépünk azonban beljebb a tudomány által kitért ajtón, és nézzük meg a régészet, a geográfia, az irodalomtörténet, a muzeológia, a művészettörténet és az etnográfia új eredményeit. Vajon ki gondolta volna, hogy a régészek által talált aprócska lövedékekből ma már pontosan meg tudjuk állapítani, miként készültek, hogyan használták ezeket, azaz értjük a korabeli tűzfegyverek működését? Vagy hogy épp a csatatéren talált apró sarkantyútöredékekből érthetjük meg a korabeli lovasság működését? Bizony, az e kötetben olvasható eredmények még kérdésként sem merültek fel pár évvel korábban. Valójában ebből mérhető le a tudomány eredményessége, hiszen végre kimondhatjuk, hogy a különböző tudományágak közötti párbeszédnek köszönhetően új szempontokat sikerült felvetnünk a csatával kapcsolatban.

Ugyanez elmondható a geográfiával összefüggésben is. Míg 2020-ban még csak történészek szóltak hozzá a táji környezethez, az azóta eltelt esztendőben földrajztudósok, néprajzosok és régészek is bekapcsolódtak a kutatásba, és egy sor tanulmányban rekonstruálták az ötszáz évvel korábbi természeti állapotot. Munkájuk eredményeképp Mohács környéke mára a Kárpát-medence legjobban dokumentált kistérségévé vált, és ez megtermékenyítő hatással van a legújabb csatarekonstrukciókra is, amelyekből az emlékévben is várhatóak új eredmények.

Az elmúlt év szellemi pezsgéséhez természetesen hozzájárultak a csata emlékezetével kapcsolatos kutatások is, csak ebben a kötetben egymás mellett olvasható egy-egy írás három kortárs történetíró, Brodarics István, Szerémi György és Zermegh János szövegeiről. S ehhez még hozzájönnek

a 18–19. századi irodalmi és a 20. századi egyházi recepcióval kapcsolatos eredmények, ahogy Tomori Pál emlékezetének izgalmas bemutatása, amely jól kiegészíti a mohácsi fővezér katonai tevékenységéről írt tanulmányt, mintegy ívet húzva a múlt és a jelen között. Ráadásul 2026-ban immár nem csak a magyar kulturális emlékezetéről beszélünk Mohács kapcsán, hiszen e kötetben több cikk is sorakozik a csata oszmán és boszniai szellemi lenyomatáról, mert – az elmúlt évek kutatásainak eredményeként az is kiderült, hogy – a mohácsi csata hatása és jelentősége, ezáltal pedig értelmezési kerete is túlmutat a magyar szemhatáron. Európai ügy, amint ezt a kötetben olvasható korabeli diplomáciával foglalkozó cikkek világosan bizonyítják, és ebbe a földrajzi fogalomba a keleti sztyeppe és a Krím-félsziget is beletartozik. Az oszmán elefántcsorda dübörgése az egész kontinensen nyomot hagyott, még ha a sebek javát mi is kaptuk. Bár ezzel a régi toposszal is illik óvatosan bánnunk, hiszen a Bosznia 15. századi sorsáról szóló cikket elolvastva kiderül, bizony nekik még nálunk is mostohább sors jutott osztályrészül.

Jelen kötet a könyvsorozat ötödik és egyben utolsó kötete. Az első még a Janus Pannonius Múzeum és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem együttműködésében jelent meg, a következőket – nem tudok rá jobb szót – a kegyelem gondozta. A kiadásnak biztos pénzügyi háttere sosem volt, a szerzők egy forintot sem láttak munkájukért, a szerkesztés pedig

kötelességtudatból történt. Valahogy azonban mindig létrejött körülötte egy háló kollégák és baráti intézmények jóakaratóból, sorra érkeztek a kéziratok, és menet közben akadt támogató is, így nagy köszönet illeti a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóságát és minden egyes munkatársát, akik nélkül sem e sorozat kötetei, sem a Mohács500 nagy programjai nem születtek volna meg. Ugyanez igaz a Janus Pannonius Múzeum és a Szegedi Tudományegyetem heroikus munkát folytató kutatóira, valamint a sorozatot életben tartó Martin Opitz Kiadóra és Bertók Krisztinára, akinek a mottója lehetne a mondás: „a lehetetlent azonnal teljesítjük, a csodákra egy kicsit várni kell”. A Nemzeti Örökség Intézete szintén komoly erőket mozgósított a sorozat érdekében, köszönet érte az ott dolgozóknak.

Mégis elsősorban a szerzőket emelem ki, akik közül sokan évek óta rendületlenül kitartottak egy olyan sorozat terve mellett, amely egy mély metasztét adja a jelenlegi mohácsi csatával kapcsolatos kutatásoknak. A rögtönzött számvetés szerint öt kötet több mint száz tanulmánya reprezentálja ezt az eredményt, és bár jóslásokba nem illik bocsátkozni, valószínű, hogy ennek köszönhetően már másképp fogunk gondolkodni és beszélni a mohácsi csatáról, mint eddig, ami reményre ad okot. Végezetül pedig köszönetet mondunk az Olvasónak, aki kézbe fogta, elolvasta, véleményt mondott s továbbgondolta a kötetben megfogalmazottakat.

Varga Szabolcs

A PUSZTULÁS ÚTJAI

Az 1526. évi török hadjárat régészeti emlékei a Duna–Tisza közén*

PÁNYA ISTVÁN** – FÓTI MIKLÓS*** – STEUER ISTVÁN****

A Duna–Tisza köze – különösen a középső és déli fele – történetében a mohácsi csata utáni néhány hét meghatározó jelentőségű volt. Az elmúlt években elindult intenzív településtörténeti kutatások alapján jóval pontosabb képet tudunk alkotni az országból kivonuló oszmán sereg útvonalairól, illetve a településhálózatra és a társadalomra gyakorolt hatásáról. Ibrahim nagyvezír seregtestének útvonalát Budáról Péterváradra a fennmaradt hadi naplóból lehetett megrajzolni, illetve régészeti és történeti adatok bevonásával következtethetünk a portyázások irányaira. A szultáni főssereg mozgását a hadi napló nem részletezi, így a Duna–Tisza közén déli irányba haladó csapatok útját főként a régészeti leletekből (éremleletek, vasdepók, egyéb szórványtárgyak) lehetett felvázolni. A kutatások alapján sikerült egy újabb, feltételezhetően népi ellenálláshoz kapcsolódó helyszínt azonosítani Hajós határában. Emellett rekonstruáltuk a déli vármegyék (Bács, Bodrog és Csongrád) településeit ért pusztulás első, 1526 őszén bekövetkezett hullámát. A Duna–Tisza köze északi és középső fele kevesebb kárt szenvedett. Ezzel szemben a tájegység déli részén gyakorlatilag darabjaira hullott a társadalom és a közigazgatás. Bajától délre a magyar népesség legnagyobb része eltűnt (elpusztult, elmenekült), ezáltal pedig megnyílt a lehetőség a balkáni rác-vlach népesség északi irányú terjeszkedésére.

KULCSSZAVAK: vasdepó, éremleletek, török portyázás, hadi napló, népi ellenállás, népességpusztulás

BEVEZETÉS

A mohácsi csata 500. évfordulójának közeledtével egyre több és mélyrehatóbb kutatás zajlott/zajlik a csata helyének és körülményeinek felderítésére. Az 1526. évi hadjárat Duna–Tisza közén zajló későbbi eseményeire jóval kevesebb figyelem hárult az elmúlt években. Ennek számos oka van, egyebek mellett éppen a hadjárat okozta pusztulás és adathiány. A 2010 óta folyó kétvízközi középkori topográfiai kutatások egyik célja az 1526. évi események hatásának vizsgálata volt.¹ Emellett feladata volt még azon helyszínek, leletek, írott források felderítése, amelyek segíthetnek e katasztrofális eseménysorozat felvázolásában.

Az ezredforduló utáni évtizedekig a mohácsi hadjárat történéseinek következményei alapvetően írott forrásokból voltak ismertek. A térséggel foglalkozó régészek, történészek legtöbbször ezeket (Verancsics, Szerémi, Kemálpasazáde, Evlia Cselebi stb. művei) vették alapul. A mohácsi csata időszakához köthető leletkör, vagy régészeti szaknyelven „horizont”, országos viszonylatban ismert volt, és a téma kutatói alapvetően jól datálható éremleleteket kapcsoltak a török betöréshez. A Duna–Tisza közéről származó leletkör azonban igen foghíjas volt, részben a terepi vizsgálatok hiánya, részben pedig a már előkerült, de feldolgozatlan

* Ez a tanulmány az NKFIH – OTKA K 132609, valamint ADVANCED 149648 sz. projektek (A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak [tapu-defter] feldolgozása. II–III.) támogatásával készült.

** Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét, panyaistvan@gmail.com

*** ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet, Budapest, Foti.Miklos@abtk.hu

**** Jász Múzeum, Jászberény, steuer.istvan@szatmarimalom.hu

¹ E kutatásokról ld. PÁNYA 2017; PÁNYA 2022a; PÁNYA–ROSTA 2023.

anyagok miatt. Jó példa erre a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött éremlelet, amelyet Érsekcsanád elődjének, Csanád falunak a helyén találtak a Duna szabályozások idején, 1869-ben.² E leletet közel 150 éves „kényszerpihenő” után a 2020-as években dolgozták fel és közölték. Itt fontos megemlíteni Nagy Balázs doktori disszertációját, amely az előbb bemutatott érsekcsanádi lelet mellett az 1526. évi török hadjáráshoz kapcsolható éremleletek eddig ismert legrészletesebb bemutatása, katalógusa.³ E dolgozatban a szerző röviden összefoglalta a Duna–Tisza közti eseményeket, és – részben az általunk átadott Bács-Kiskun vármegyei adatok alapján – bemutatta a leletkör kétvízközi ismert darabjait. Nagy Balázs disszertációjának befejezése óta számos további éremlelet és egyéb régészeti lelet került elő, amelyek tovább árnyalják a pusztulás sávjának képét. Ezek közé tartoznak a különféle használati tárgyak és fegyverek, melyek egyéb körülmények (például az éremlelet) mellett a népi ellenállás nyomaiként is értelmezhetők, és a fentebb említett leletkörhöz, horizonthoz kapcsolhatók. Lentebb a sárközi Hajós, illetve a bácskai Katymár falu kapcsán lesz szó egy-egy ilyen jellegű, vastárgyakból álló leletről.

A DUNA–TISZA KÖZI ESEMÉNYEK REKONSTRUKCIÓJA

Vizsgálatunk szempontjából a mohácsi csata utáni időszak eseményei, azon belül is a szeptember közepétől bekövetkezett történések számítanak lényegesnek. A győztes csata után a török csapatok az elhagyatott Budára vonultak (szeptember 12.), majd néhány nap múlva hidat vertek a Dunán, és átkeltek a pesti oldalra. Szeptember közepe volt, és a törököknek az esős ős beállta előtt el

Sajátos a helyzet az írott források, azok közül is az oszmán iratok terén. A 2020-as évek elejéig a Duna–Tisza-közi településkutatási program – hasonlóan a legtöbb ilyen jellegű munkálathoz – alapvetően a kiadott forrásokra támaszkodott. 2020-tól az akkor még HUN-REN BTK Történettudományi Intézete (ma ELTE HTK TTKI) részéről Fóti Miklós csatlakozásával megindult a kétvízközi terület oszmán kori forrásainak (defterek, szultáni rendeletek, Evlija Cselebi útinaplója stb.) topográfiai célú vizsgálata.⁴ Egyrészt lehetőség nyílt az eredeti szövegek ellenőrzésére és újrafordítására, másrészt számtalan közölt, korábban egyéb ismeret hiányában alapadatként elfogadott információról derült ki, hogy hibás az olvasata/értelmezése. Végezetül meg kell említenünk a magyar forrásokat (például a Várday család levéltára) is, amelyekben elszórtan találtunk a tájegységre vonatkozó, mohácsi csata időszakából való történeti adatokat.

Tanulmányunkban folyamatszerűen szeretnénk bemutatni a mohácsi hadjárat Duna–Tisza közti eseményeit. Ehhez szeretnénk felhasználni a fent említett források mellett az elmúlt években közösségi régészeti kutatások során előkerült, részben közölt, részben még közöletlen és feldolgozatlan tárgyanyagot.⁵

kellett hagynia az országot. A sereg kétfelé vált: a ruméliai hadtest Ibrahim nagyvezírrrel az élén a Kecskemét–Félegyháza–Szeged útvonalon haladt délkelet felé,⁶ a hadsereg másik része pedig a szultán vezetésével menetelt valahol a Duna mentén Baja–Zombor–Pétevárad irányába (*1. kép*). E nagy vonalakban felvázolt útvonalakat alább majd részletesen vizsgáljuk. Eközben a Budán kincsekkel

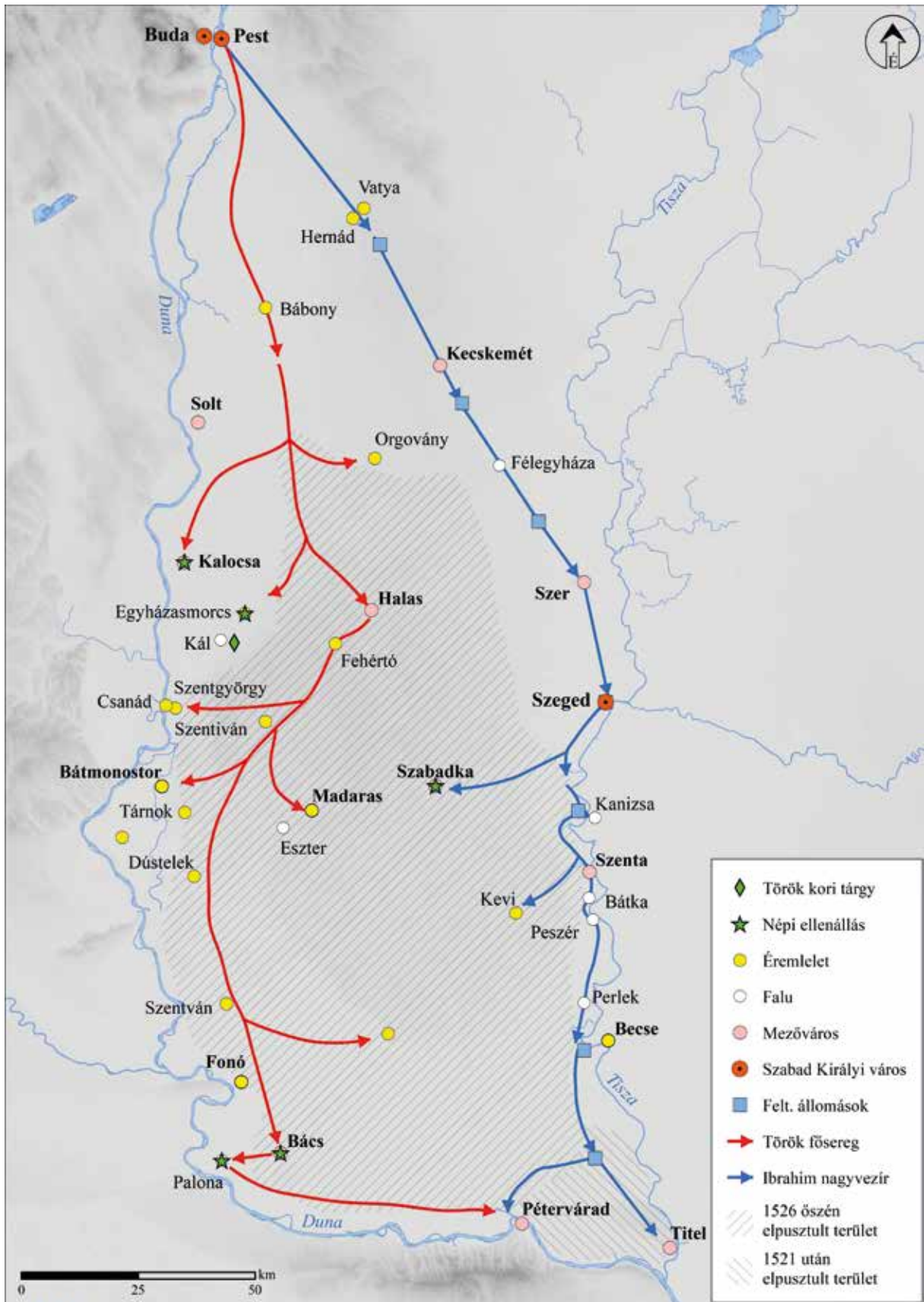
² E mohácsi csata időszakából származó lelet (MNM Éremtár, ltsz. 1013.1869) előkerülési helyének meghatározására Kozma Róbert érsekcsanádi múzeumbarát segítségével került sor, ld. KJM Rég. Ad. 2020. 6270.

³ NAGY 2024.

⁴ FÓTI–PÁNYA 2022a; FÓTI–PÁNYA 2022b; FÓTI–PÁNYA 2023; FÓTI–PÁNYA 2025; PÁNYA–FÓTI 2025a; PÁNYA–FÓTI 2025b.

⁵ Írásunk a 2020. évi, *Eke mentén, csata nyomában* című mohácsi emlékkötetben megjelent, népi ellenállásról szóló KOVALICZKY–NAGY 2020 tanulmányhoz is szolgál adalékokkal.

⁶ Ennek az útnak az állomásairól Kemálpasazáde tesz említést: „*Szir, Szenta, Patka, Perlek, Peszir, Kaniha, Keclemet és Feleghasz néven ismeretes és a szerencsétlen magyarságnak lakóhelyül szolgáló jelentékeny és megerősített városok – melyek fegyverekkel és egyéb hadi szerekkel s gazdag kereskedőkkel bővülő helyek valának – mind meghódítottak az országhódító pasa kardja előtt.*” THÜRY 1893. 270. Az állomások sorrendje ugyan helytelen, az útvonal ezen szakasza helyesen így rekonstruálható: Kecskemét, Félegyháza, Szer, Kanizsa, Zenta, Bátka, Perlek, Peszér. Kanizsa szerepeltetése némi értelmezési problémát okoz: a mai Tisza jobb parti Kanjiža (Magyarkanizsa) helyét a török kor defterei mindig Földvárnak nevezték, amellyel szemben a Tisza túlsó, temesközi oldalán feküdt Kanizsa (ma Törökkanizsa / Novi Kneževac).

1. kép. A török seregek Duna-Tisza közti útja 1526 őszén
 Fig. 1. The Ottoman armies' route in the Danube-Tisza Intefluve Region in the autumn of 1526

és egyéb zsákmánnyal megrakott hajók is elindultak Pétervárad felé. A török sereg valószínűleg a tájat jól ismerő kalauzok segítségével haladt, lehetőség szerint igyekezett elkerülni a mocsaras-ingoványos területeket.

Az érintett útvonalak rekonstruálásában legfőbb forrásunk a mohácsi hadjárat hadi naplója volt, amely Feridun bég okmánytárában hozzáférhető, és amelyet az egykori kancellár 1574–1575-ben állított össze III. Murád szultán részére.⁷ Némi értelmezési problémát okoz, hogy az állomáshelyek közti távolságokat ebben *milben*, azaz mérföldben adták meg. Egy biztos, ez nem lehet az újkori Oszmán Birodalomban ismert 1894,345 méteres, más változatában 1667,0236 méteres mértékegység. Magyar mérfölddel számolva (mintegy 8,3 kilométer) meglehetősen pontossággal megfeleltethetők a sereg által megtett távolságok, bár a magyar mérték használata nehezen magyarázható. Lehetséges, hogy a hadi napló szerzője a birodalomban szokásos, hosszú távolságokra alkalmazott *fersahot* (6,23 kilométer)⁸ vagy ennek egy változatát nevezte mérföldnek. Ez bár valamivel rövidebb, mint a magyar mérföld, a nyilván becslés alapján – egy tíz kilométert is meghaladó menetoszlop haladására – megadott távolságokon érdemben nem változtatott: viszonylag pontosan lehetett rekonstruálni Ibrahim seregének állomáshelyeit. Csak egyetlen ponton feltételezhető hiba a hadi naplóban (valahol a mai Óbecse környéki szakaszon), amikor csupán egyetlen mérföld haladásról számoltak be. Sajnos e napló Szulejmán seregtestének útvonaláról, illetve állomásairól nem tartalmaz adatokat. Utóbbi a régészeti kutatások során előkerült leletek alapján igyekeztünk felvázolni.

Ibrahim nagyvezír seregének útja

Fontos kiemelni, hogy forrásaink ugyan nem adják meg a két seregrész elválásának pontos helyét, de annyit tudunk, hogy szeptember 19-én megkezdődött a dunai hídon az átkelés Pestre, és egy kisebb incidens – a híd beomlása – ellenére szeptember 25-én be is fejeződött (hajókon).

A nagyvezír seregének Pest–Szeged közötti nyomvonalán két helyről, a Pest vármegyei Újlengyelből és a szomszédos Hernádról ismerünk 1526. évi eseményekhez köthető éremleleteket.⁹ Az innen Szegedig tartó szakasról jelenleg nincs tudomásunk ilyen korú érem- vagy egyéb leletekről.

Ibrahim nagyvezír seregteste meglehetősen gyorsan, szeptember 28-án már Szegedre ért.¹⁰ A hadi napló – anélkül, hogy tisztázná, melyik seregrészről van szó – szeptember 25. dátummal említi az első táborhelyet: „*Első állomás. Az átlagosnál három mérfölddel távolabb.11 Megszállás késő délután. Nincs folyóvize, csak itt-ott tavak és szép mezők. Igen sok igásló elpusztult.*”¹² Ebből már világosan látszik, hogy nem a Duna közelében haladó útvonalat követték. Hasonlóan nyilatkozik a másnapi táborhely földrajzi adottságairól is: „*Négy és fél mérföld, a második állomásnál távolabbi állomás. Megszállás a délutáni ima után. Folyóvize nincs, csak itt-ott tavak és szép mezők...*”¹³ Szeptember 27-én már egyértelműen a Dunától távol, a folyók közéneke belső területein haladhattak: „*Harmadik állomás, négy mérföld. Megszállás a délutáni ima előtt. Mivel a Dunától eltávolodtunk, az úton és az állomáson szükségét szenvedtünk vízben.*”¹⁴ Másnap az út negyedik állomásaként elérték Szegedet, amelynek lakossága a Tisza túlsó partjára menekült,¹⁵ és csak itt válik

⁷ FERIDUN BEY 1849.

⁸ HALAÇOĞLU 1995. 412.

⁹ NAGY 2024. 242, 255.

¹⁰ A hadjárat legfontosabb eseményeiről és dátumairól Szulejmán szultán hadi naplója és az oszmán krónikák alapján tömör áttekintést ad FODOR–MÉRCZ 2023. 207.

¹¹ Ebből arra következtethetünk, hogy talán egy állomást kihagytak, vagy másfél napig meneteltek. A sereg egy része már szeptember 24-én elindulhatott, mivel szeptember 23-án „*A táborban kikiáltották, hogy holnap lesz az indulás.*” Így már érthető az első szakaszra kijövő hosszú távolság (kb. 60 km).

¹² FODOR 2020. 248.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Szeged és a környező falvak népe az ezt követő hadjáratoknál is szétfutott, a város előkelői azonban sikeresen visszacsábították a nép egy részét: 1550 márciusában Musztafa szegedi bég jelentette, hogy Szeged városának bírói közül Ősze Boldizsár, Lisa

nyilvánvalóvá az a fontos körülmény, hogy eddig Ibrahim seregének útját részletezték. A főszereplő leválásának helye így homályban maradt, a hadi napló annak egyetlen állomáshelyét sem említi egészen szeptember 29-ig, amikor a Szegeden pihenő sereg hírt kap arról, hogy Szulejmán kifosztotta Bács városát.¹⁶

Elsőre meglehetősen rejtélyesnek tűnik Kecskemét városának sorsa. Bár a két seregrész közül Ibrahimé mindenképpen érintette, a mezőváros pusztulásáról, illetve elfoglalásáról nem tudunk, 1546-ban a budai vilájet első felmérésekor virágzó, népes helység volt.¹⁷ Kecskemét megmenekülését némileg megvilágítja Ibrahim Pecsevi török történetíró közlése, amely kiemeli, hogy Ibrahim az alá beosztott janicsár hadtesttel a zsákmányszerzés reményében a lehető leggyorsabban haladt Szeged felé, azonban elkéstek: Kücsük Báli bég¹⁸ az alá tartozó szendrői szpáhikkal alaposan kifosztotta a várost, Ibrahim seregének csak a maradékok jutottak.¹⁹ Pecsevi szerint itt egyes csapatok a Tisza túlsó oldalára is átcaptak.²⁰

A Szegeden tartott pihenőnap és (szeptember 29.) újabb három mérföld megtétele után „*Ötödik állomás. Megszállás a Tisza közelében*”,²¹ amely valahová Kanizsa környékére tehető. Egyes portyázó csapatok valószínűleg a Szeged vagy az azt követő

állomás elérése után törtek nyugat felé, Szabadka irányába, ahol sikertelenül próbálkoztak a mezővárosban kialakított magyar tábor szétverésével.²²

A következő napon, október elsején, a hadi napló adatában egyértelműen tévedés szerepel: csupán egy mérföldet tett meg a sereg, ezután érnek el egy várat, amely nem lehet más, mint Becse („*Hatodik állomás. Megszállás a Tisza partján lévő kis vár közelében, egy nádas mellett. Mindez délelőtt történt. Itt szép mezők vannak*”). Ezt követően a szokásosnak mondható három mérföld megtétele után, október 2-án az út hetedik állomásaként a Titel vára előtti térséget érték el késő délután.²³ Itt Radics Bosics rajtaütött a portyázó törökökön, és az is kiderült, hogy a „nádorispánoglu” vezetésével egy másik magyar csapat szintén kísérte eddig Ibrahimék vonulását.²⁴ Titel kapcsán a hadi napló és a török történetírók is megállapítják, hogy a település üresen állt, lakói a Temesközbe menekültek. Valószínű, hogy a Pétervárad irányában kitérőnek számító Titelbe csak az elővédek/felderítők vonultak be, és ki is fosztották azt. A nagy kiterjedésű titeli löszplató olyan természetes akadályt képezett, amelyet hadi szerrel és zsákmányokkal megrakott szekerekkel felesleges lett volna a teljes sereggel útba ejteni vagy megkerülni. Ibrahim serege itt nyugat felé fordulhatott. Biztosan állíthatjuk, hogy a kiürült vidéken igencsak gyorsan

Mihály, Lánci János, Csütörtök Miklós és még egy olvashatatlan nevű polgár számos olyan ráját hozott vissza és telepített le Szeged birtokaira, akik a „*vilájet meghódításánál a dárulhárbbá*” („háború házába”), azaz a keresztény kézen lévő ország-részbe menekültek. A ráják behódolására pedig kezeséget vállaltak. BOA KK 209. 24. „*müšarileyh mektub gönderüb Segedin varoşunun birolarından vilayet şenletmesine sebeb olanlardan Öse Boldijar ve Lişa Mihal ve Lançi Yanoş ve Çütördök Miklos ile ? nam zimmi mukaddema bu vilayet feth olundukda darülharba giden reayanın nicelerin getirdüb temekkün etdirmişlerdir hallarına münasib timar sadaka olunursa sayirenin damen-i itaatına kefil olmuşlardır deyü arz etmegin mamur etdikleri yerlerden üçer bin timar buyurıldı.*” Részletesen ld. FÓTI 2025. 255.

¹⁶ FODOR 2020. 248.

¹⁷ BOA TTd 388. 124–128. Hét városnegyeddel, amelyek a főbb utcák neveit viselték.

¹⁸ Valószínűleg Dzselaálzáde Musztafánál áll helyesen, aki Jahjapasazádét említi, azaz Jahjapasazáde Báli volt Szeged kifosztója, és nem közeli rokona, Kücsük Báli. THURY 1896. 171.

¹⁹ A török sereg olyan váratlanul tűnt fel a kiürült Szegeden, hogy a környékbeli falvakból szekerekkel piacra érkező népet igencsak meglepték: „*A város lakosai előre hírt vevén, hogy jön a török, családjaikkal és javaikkal valamennyien átköltöztek a Tisza túlsó oldalára. Azonban a környékből összegyűlt falusi nép óvatlan lévén a hirtelen megérkezéssel igen sok zsákmányhoz jutottunk, sok foglyot ejtettünk, és rengeteg szekeret fosztottunk ki. A hadsereg bővelkedett a lisztben, búzában, árpában, takarmányban és más élelmiszerekben.*” FODOR 2020. 248.

²⁰ PEÇEVI 1981. I. 77.

²¹ FODOR 2020. 249.

²² SZALAY 1857. II. 25; Örök Mohács 403. „*Szabatkánál az község egy tábort járt vala, kit az terekek igin vívának, de semmiképen meg nem vehetik, bikivel megmaradának.*”

²³ FODOR 2020. 249.

²⁴ FODOR 2020. 249. Nádorispánoglu: feltehetően Perényi Péter temesi ispán, aki Perényi Imre nádor fia volt. Pecsevi úgy tudja, hogy Radicson kívül Báthori István ütött rajta a hávédeken.

haladhatott a birodalomba való hazatérést biztosító átkelőhely felé. Báli bég²⁵ 1521. évi betörése ugyanis az egész szentiváni (Sajkásszentiván/Šajkaš) tizedkörzetet (a későbbi titeli náhije, majd Sajkás-kerület déli része) elpusztította.²⁶

A Szeged–Titel közötti szakaszon az elmúlt száz évben előkerült néhány igen jelentős leletegyüttes. Adán a 20. század elején találtak egy nagyobb, 2209 darabos, I. Mátyás, II. Ulászló, valamint II. Lajos dénárjait tartalmazó együttest.²⁷ Raško Ramadanski zentai szerb régész hívta fel a figyelmünket az Óbecse mellett, a középkori Perlek területén napvilágra került éremleltre.²⁸ Továbbá találtak érmekeket a Tiszától nyugatabbra, a középkori Tornynos és Kevi falvak környékén is. Raško Ramadanski szerint e lelet az 1526. évi török hadjárat vagy a közvetlenül utána kibontakozó Cserni Jován-féle mozgalom idejének emléke lehet.²⁹

A török főszereg útja

Előbbtől eltérően jóval nehezebb helyzetben vagyunk a főszereg útját illetően, mivel annak pontos állomáshelyeit nem ismerjük. Antonio Boemo velencei kém 1526. november 12-i jelentése szerint „...Budánál hidakat vertek a Dunán, átment rajtuk szinte az egész sereg, de közben a hidak leszakadtak, így rengeteg török vízbe fullt. Akik átkeltek, felgyűjtötták Pestet, és a Duna mentén, mintegy harminc mérföld széles sávban továbbhaladva gyűjtögettek és pusztítottak Szeged felé menet....”³⁰ A jelentés, illetve a Duna–Tisza közén előkerült régészeti leletek megerősítik azt a feltételezésünket, hogy a török főszeregről a vonulás során kisebb-nagyobb portyázó egységek szakadtak le, akik széles sávban pusztították az alföldi helységeket. Nehezíti az út kezdeti szakaszának felvázolását, hogy nem rendelkezünk megfelelő régészeti információkkal a Pest–Solt–Kecskemét települések közötti területről. Fentebb

láthattuk, hogy Ibrahim nagyvezír útjánál sem említették Kecskemétet, és valószínűleg az erőltetett menetben vonuló sereg azt nem pusztította el teljesen. Hasonló helyzet érzékelhető Solt vármegye északi felén, ahol a települések legnagyobb része a 16. század közepi defterekben és magyar forrásokban egyaránt lakottként szerepel. Kunszentmiklós (akkoriban Tatárszentmiklós), Szabadszállás és Fülöpszállás környezetében érzékelhető nagyobb pusztulás. Lehetséges, hogy a török főszereg a Duna mentén vonult a mai 51-es út vonalán, és arról Solt vármegye északi felén, Dömsöd környékén tért le és haladt tovább a fentebb említett kun falvak felé. Dömsödtől délre a terület igen nehezen volt járható esőzések idején. Figyelemre méltó egy későbbi, a 18. század első harmadából származó adat, mely rávilágít a Solt vármegyei útviszonyokra. 1737-ben a Duna menti gát- és útépitésről zajló vitában Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlése kimondta, hogy „a terület a solti járás mentén olyan belvizes, hogy a legkisebb esőtől minden mocsárrá változik, nem kell ahhoz árvíz”.³¹ Ezen földrajzi adottságok is előrevetítik, hogy a sereg mozgatása szempontjából a folyótól távolabbi, a homokhátság peremi terület tűnhetett előnyösebbnek a Duna menti, a folyóval párhuzamos útvonal helyett.

Valószínűleg ekkor – a szeptember 25. utáni napokban – pusztulhatott el a Kunszentmiklós mellett fekvő Bábony falu. 2015 őszén egy közösségi régészeti kutatás során sikerült megtalálni az egykori falu északi részén egy leégett házat.³² A rövid leletmentő feltárás a ház egyik sarkát érintette, ahol a padlón szekérvasalatok s egyéb szerszámtöredékek feküdtek. Jól érzékelhető volt a ház egyik tövig leégett, szenesült gerendája. A részlegesen feltárt ház padlójába II. Lajos 1523. évi *nova moneta* érméje volt beletaposva. Az írott források és régészeti leletek alapján a falu létezése a 15. században végig,

²⁵ FODOR 2019. 51–74.

²⁶ Az 1522. évi tizedjegyzékben e kerületre „*omnino desolatus*”-ként hivatkoztak. SZABÓ 1954. 5. Ugyanezt állítja a forrás Vásárosváradról, amely a Duna révhelyénél Péterváraddal szemben feküdt, ahol így semmi sem akadályozhatta a híd felállítását: „*Nichil solverunt, ex quo sunt penitus combusti et desolati*”. SZABÓ 1954. 44; FÓTI 2025 (megjelenés alatt).

²⁷ TRENCSENY 1917. 20–21.

²⁸ Ezúton is köszönjük Raško Ramadanski szíves közlését.

²⁹ RAMADANSKI 2012. 233.

³⁰ *Örök Mohács* 202 (Erdősi Péter fordítása). Természetesen a harminc mérföldes sáv a földrajzi realitásokon felül áll.

³¹ BOROSY 1995. 138.

³² A kutatást Kovacsóczy Bernadett és Pánya István végezte el.

a 16. században pedig az első két évtizedben igazolható. Később, a század második harmadától sem magyar, sem török forrásokban nem szerepel, és az újkorban sem települt újra. Feltételezhető, hogy az éremmel keltezett, felgyújtott ház az 1526. évi kivonuló sereg pusztításának eredménye. Bábony környékétől a török főserg dél-délkeleti irányba, Tatárszentmiklós–Szombatszállás–Fülöpszállás felé haladva juthatott el a Homokhátság nyugati szélére. E három település a török defterekben a 16. század közepén erősen elpusztult képet mutat. Szabadszállás a század közepéig lakatlan volt, 1559-ben a török adószedők „*régebben puszta volt, most falu*” megjegyzéssel vették jegyzékbe.³³ Fülöpszállás 1546-ban és 1559-ben is lakatlan volt, csupán 1562-ben említik lakóit.³⁴ Kunszentmiklós a mohácsi csatát követően elsőként az 1550. évi dika-jegyzékben jelenik meg faluként.³⁵

Az Izsák–Orgoványszállás irányába kalandozó török lovasok elől rejtették el – feltehetően az orgoványi kunok – a Kargala határrészben 1976-ban előkerült 690 darabos éremleletet (2. kép).³⁶

A Solti-sík, illetve a tőle délebbre fekvő Kalocsai-Sárköz – tehát Solt vármegye központi részének – magyar lakossága több-kevésbé sértetlenül élte túl a mohácsi hadjáratot, amelyből világosan következik, hogy a Sárközt – a portyáktól eltekintve – elkerülhette a szultáni sereg.

Fontos megemlíteni, hogy három évvel később az 1529. évi bécsi hadjárat is kikerülte a területet.³⁷ Ekkor a török-rác csapatok a Bács–Halas útvonalon haladtak észak felé, majd tértek vissza a Duna irányába. 1529. április 11-én Pósa István értesítette Kalocsáról az onnan elmenekült prépostot, hogy az ellenség elpusztította Vadkertet, Kisköröst, Akasztót és Tetétlent, majd egy hétre rá a prépost tájékoztatta a királyt, hogy az ellenség a Solt mezőváros mellett Révfalunál a Dunántúlra menekülőket gyilkolja.³⁸

2. kép. Orgovány-Kargala éremlelet feltárási fotója. Kecskeméti Katona József Múzeum fotóadattára
Fig. 2. Photo of the excavation of the Orgovány-Kargala coin hoard. Photo archive of the Katona József Museum of Kecskemét

Mindez azt mutatja, hogy Solt vármegye középső és nyugati fele csak ekkor pusztulhatott el, és az 1526. évi hadjárat valószínűleg elkerülte e területet.

1526 őszén ettől függetlenül lehetett valamikor a fosztogatás. Érdújhelyi Menyhért szerint a törökök kisebb csapata Kalocsát is megtámadta, és ekkor pusztult el a káptalan levéltára a környékbeli birtokosok ott őrzött okleveleivel.³⁹ Evlija Cselebi a mocsárvilág közepén álló kalocsai vár ismertetésénél említi, hogy azon belül két négyszögletes tornyot látott 1664/65-ös utazása során, feltehetően az egykori érseki palota lakótornyainak maradványait.⁴⁰ Útleírásának Karácsony Imre-féle fordításából azonban kimaradt egy, a Mohácsot követő események szempontjából kulcsfontosságú rész, a helyi magyarság Szulejmán szultánnal szembeni ellenállását leíró epizód, amely szerint a helyiek e két toronyba zárkóztak be és tartottak ki két

³³ 1559: KÁLDY-NAGY 1977. 181. Ld. még KÁLDY-NAGY 1985. 539–540.

³⁴ 1559: KÁLDY-NAGY 1977. 181; 198; KÁLDY-NAGY 1985. 84–86.

³⁵ 1550: SZAKÁLY 1995. 25.

³⁶ Részletes leírást ld. NAGY 1986. 181; illetve NAGY 2024. 252.

³⁷ Erről részletesen PÁNYA–ROSTA 2015. 247.

³⁸ BUNYITAY ET AL. 1902. 442, 447–448.

³⁹ ÉRDÚJHELYI 1899. 139.

⁴⁰ KARÁCSON 1908. 214–215.

napon át.⁴¹ Sajnos azt nem tette egyértelművé, hogy ez az ellenállás a mohácsi csata után (1526 szeptemberében), netán 1529-ben, vagy csak Buda 1541. évi elfoglalása után történt, amikor Evlija szerint Szulejmán szultán Szulejmán pasa, az első budai beglerbég keze által elfoglalta a várat. A történetek azonban erősen hasonlatosak a Bács városánál kibontakozott népi ellenálláshoz, ahol a magyarok a ferences templomban barikádozták el magukat,⁴² ezért valószínűbb hogy a tornyokba zárkózó magyarok 1526. évi ellenállását őrizte meg az emlékezet. Ez azonban csak a főszerep egy részének kisebb rajtaütése lehetett, hiszen Kalocsától délre, a Sárköz apró falvai érintetlenül túléltek Szulejmán hadjáratait. A Sárközön átvezető mocsaras és áradásoknak is kitett kisebb utak nem lehettek alkalmasak egy 50–80 000 fős hadsereg mozgására.

A török főszerep a Homokhátságon folytathatta útját a késő középkorban még virágzó mezőváros és koronabirtok, Halas felé.⁴³ Valószínű, hogy ekkor néptelenedett el teljesen a Csertán nemzetség egykori székhelypontja. E feltevést bizonyítja, hogy Halas városát rendkívül későn, csupán 1570-ben írták össze először a törökök. A korábbi kutatások ezért azt feltételezték, hogy az 1566. évi hadjárat során a Gyulát ostromló török táborból kirajzó tatár kíséretű alakulatok pusztították el,⁴⁴ ez a vélekedés azonban felülvizsgálandó: a néptelensége miatt „defteren kívül” (*haric ez defter*) kezelt Halast csak 1569-ben telepítette újra Szokollu Musztafa budai pasa.⁴⁵ Az egykor szebb napokat látott mezőváros valójában évtizedeken lakatlan volt, vagy legalábbis földművelésre és adózásra

képes lakosság nélkül maradhatott,⁴⁶ ezt szemléletesen bizonyítja, hogy az 1560-ban felvett részletes szandzsákösszeírásban a Kiskunhalas körüli puszták egyikét sem Halas – amely semmilyen formában sem szerepel e defterben –, hanem a távolabbi sárközi falvak lakosainak kezén vették jegyzékbe. Harkát ekkor Kozmóból Barátnak Filip művelte, Kötönyt Csertőházáról Istvánfi Mihály, Bócsát a keckemégyi illetőségű Salgó Márton, Akgölt (Fehértó) a hillyei Simonfi András, Tázlárt pedig fajszi polgárok.⁴⁷ Később ezen családok némelyike maga is az új halasi polgárok közé tartozott: az említett Barátnak családot 1570-ben és 1578-ban az újjáéledt Halas telepesei között találjuk.⁴⁸ Minden jel arra mutat, hogy a szultáni sereg útjába került város még 1526-ban pusztulhatott el, néhány nappal Bács előtt, és ahhoz hasonlóan eredeti lakosságát is elvesztette. Az új telepeseket Szokollu Musztafa toborozta 1569-ben a kalocsai náhije épen maradt árteri részéről, amelyet világosan bizonyít, hogy döntő többségük 1570-ben és 1578-ban az itt fekvő kicsiny sárközi falvak neveit viselte vezetéknevében.⁴⁹

Kiskunhalas környezetében számos kun falu néptelenedett el a 16. század elején. A fentebb említett Harka, Kötöny, Balotaszállása mellett Kunfehértó is lakatlan pusztaként szerepel a defterekben. Utóbbi területén a közösségi régészeti kutatások során egy ezüst- és aranyérmékből álló, II. Lajos ezüstérméivel záródó lelet került elő 2022-ben (3. kép).⁵⁰ Valószínűleg 1526 őszén került a földre, a település pusztulásakor.

A Sárköz keleti oldalán, az Örjég mocsár peremén is futott egy fontos észak–déli útvonal, amely

⁴¹ „...a belső falon belül két hatalmas négyszögletes építésű, erős, tetszetős torony van. Amikor Szülejmán hán meghódította, a hitetlenek ezekbe a tornyokba zárkóztak be, [végül] két nap ádáz küzdelem után sokuk a várból köteleket kivéve elmenekült és más vidékre ment, sok ezriük kardélre hánytatott, sok százan pedig láncra verettek.” FÓTI–PÁNYA 2023. 462.

⁴² FÓTI–PÁNYA 2022a. 82–83.

⁴³ Halas középkori súlyáról, szerepéről összefoglalóan ld. HATHÁZI 2000. 197–198.

⁴⁴ NAGY SZEDER 1926. 80–81; SZAKÁLY 2000. 304. Nagy Szeder István egy magát 101 évesnek mondó tanú 1658. évi vallomása alapján számolta ki a tatárok dűlását. Könnyű belátni, hogy egy 1566. évi dűlás feltételezése ezek alapján nem vehető komolyan. Nagy Szeder okmánytárának Halast érintő egyéb tévedéseire Hatházi Gábor hívta fel a figyelmet. HATHÁZI 2000. 192–193.

⁴⁵ FÓTI–SZ. SIMON 2025. 158–159.

⁴⁶ Félrevezető adatnak kell tekinteni, hogy Halast megemlítette „a kalocsai érsekség 1543. évi dézsmajegyzéke” néven elhíresült forrás, és 12 forint értékben találta adóképesnek. NAGY SZEDER 1926. 80. Erről a forrásról már Szakály megállapította, hogy egy részről dézsmajegyzéknek sem tekinthető, másrészt pedig keltezése is rossz, a településhálózat alapján valamikor a 17. század második felében keletkezett. SZAKÁLY 1981. 267.

⁴⁷ BOA TTd 332. 110.

⁴⁸ KÁLDY-NAGY 2008. 123; FÓTI 2023. 494–495.

⁴⁹ Salgó, Bék, Kall, Hanyik, Hilje, Adacs, Zádor, Miske, Drág, Bática, Bakod, Kalacsa, Barátnak, Csertő, Kara, Finta, Sárközi, Ollár.

⁵⁰ A lelet jelentős része sajnos hiányzik, ugyanis az illegális fémkeresős „kutatók” jelentős részét elvitték.

3. kép. Arany- és ezüstérmékből álló lelet töredéke
Kunfehértóról. Fotó: Kiss Béla

Fig. 3. Fragment of a find consisting of gold and silver coins
from Kunfehértó. Photo: Béla Kiss

Baja felől Budára biztosította az eljutást. Tudjuk, hogy 1566 előtt ennek a közlekedési folyosónak az átmeneti megbénulása – az egri, illetve gyulai végváriak veszélyeztették – komoly gondot okozott a tartományi vezetésnek.⁵¹ Valószínűtlen, hogy a szultáni főserg Halas után rátért volna erre. Bár Halasról vezetett út az Őrjeghez, amely Kecelnél érte el az előbbi észak–déli főutat, a pusztulás adatainak hiánya ellentmond annak, hogy a főserg erre vonult volna. Ezen út fontos állomása volt az Őrjeg déli végénél Orbágysszentgyörgy falu, amely úgy élte túl a török hadjáratokat, hogy 1546-ban és az azt követő defterekben is a középkori oklevelekből ismert nemesi családjaikat vették jegyzékbe, bár azok a szomszédos és prosperálóbb Hajósra költöztek.⁵² Kirajzó kisebb török egységek azonban bizonyosan rajtaütöttek e térségen. Közösségi régészeti kutatások során számos olyan lelet került elő Hajós környékén, amely a mohácsi csata időszakának leletköréhez, horizontjához kapcsolható.

Hajós északi határában, az úgynevezett Sandberg (Homokhegy) mellett létezett Egyházasmorcs falu területén 2015-ben egy ekealkatrészekből (ekepucok, csoroszlyák, ekelánc, csatlópántok) álló, szántás által eredeti helyzetéből kimozdított és szét-szórt vasdepóletet találtak a Kecskeméti Katona József Múzeum civil fémkeresős segítői (4. kép).⁵³ A leletek hasonló jellegűek a mohácsi csataterkutató programban talált és 2020-ban közzétett ekealkatrészekhez.⁵⁴ Ugyancsak a Sandberg mellett, attól keletre található egy szigetszerű kiemelkedés, amelyet egykor mocsaras-ingoványos terület vett körbe. A lecsapolások ellenére esős időszakban manapság is igen körülményes a megközelítése, a középkorban pedig ideális rejtékhely lehetett. Itt került elő egy kisebb, *nova moneta* érmekelet tartalmazó érmelelet, valamint különféle fegyverek (szekerce, két parasztkard sérült pengedarabja, sarkantyú, tör tokjának koptatója, „S” alakú kard keresztvas stb.) töredékei.⁵⁵ A leletek között található egy erősen használt kapa, melyet talán fegyverként (is) használhattak (5–6. kép). A helyszín kutatása jelen kézirat lezárását követően is folytatódik, és ennek keretében újabb érmekelet, vastárgyak és fegyverek előkerülése várható. Előbbieket árnyalja, hogy Hajós és Császártöltés között 1931-ben előkerült egy 375 darabos, II. Lajos korából származó érmekelet, amely összetételében igen hasonló a hajósihoz, és egyértelműen a mohácsi csata idejéhez köthető.⁵⁶ Összefoglalva a fentebbieket: Hajós környezetében legalább két érmekeletet, egy vasdepóletet és egy vegyes, fegyverekből és vastárgyakból álló leletet ismerünk, amelyek jól beilleszthetők a mohácsi csata leletkörébe. A terület korábbi, középkori mocsaras jellegéből adódóan csak egy kisebb rajtaütést feltételezünk, amelyet a szigetszerű magaslaton talált fegyverek és egyéb vastárgyak alapján a helyi lakók igyekeztek viszsza-terelni. Természetesen régészeti feltárás nélkül e leletekből és körülményekből egyelőre csupán feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Azt azonban fontos megjegyezni, hogy a 15 éve zajló vármegyei

⁵¹ FÓTI–PÁNYA 2025 (megjelenés alatt).

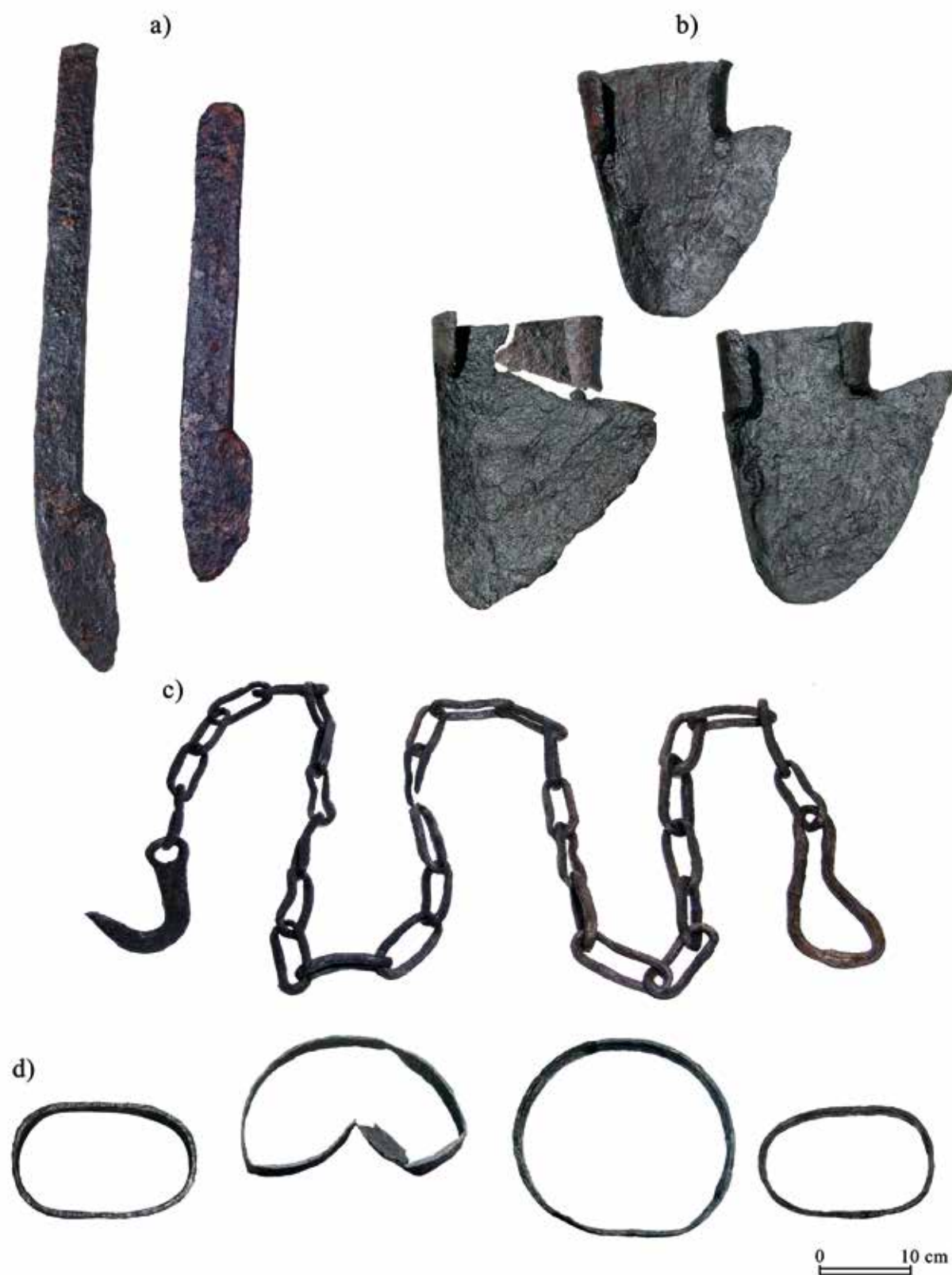
⁵² PÁNYA–FÓTI 2025a; PÁNYA–FÓTI 2025b.

⁵³ Ezúton is köszönjük Dömötör Józsefnek és Szabó Zsoltnak a kutatásban való lelkes közreműködést.

⁵⁴ BERTÓK ET AL. 2020. 112–113.

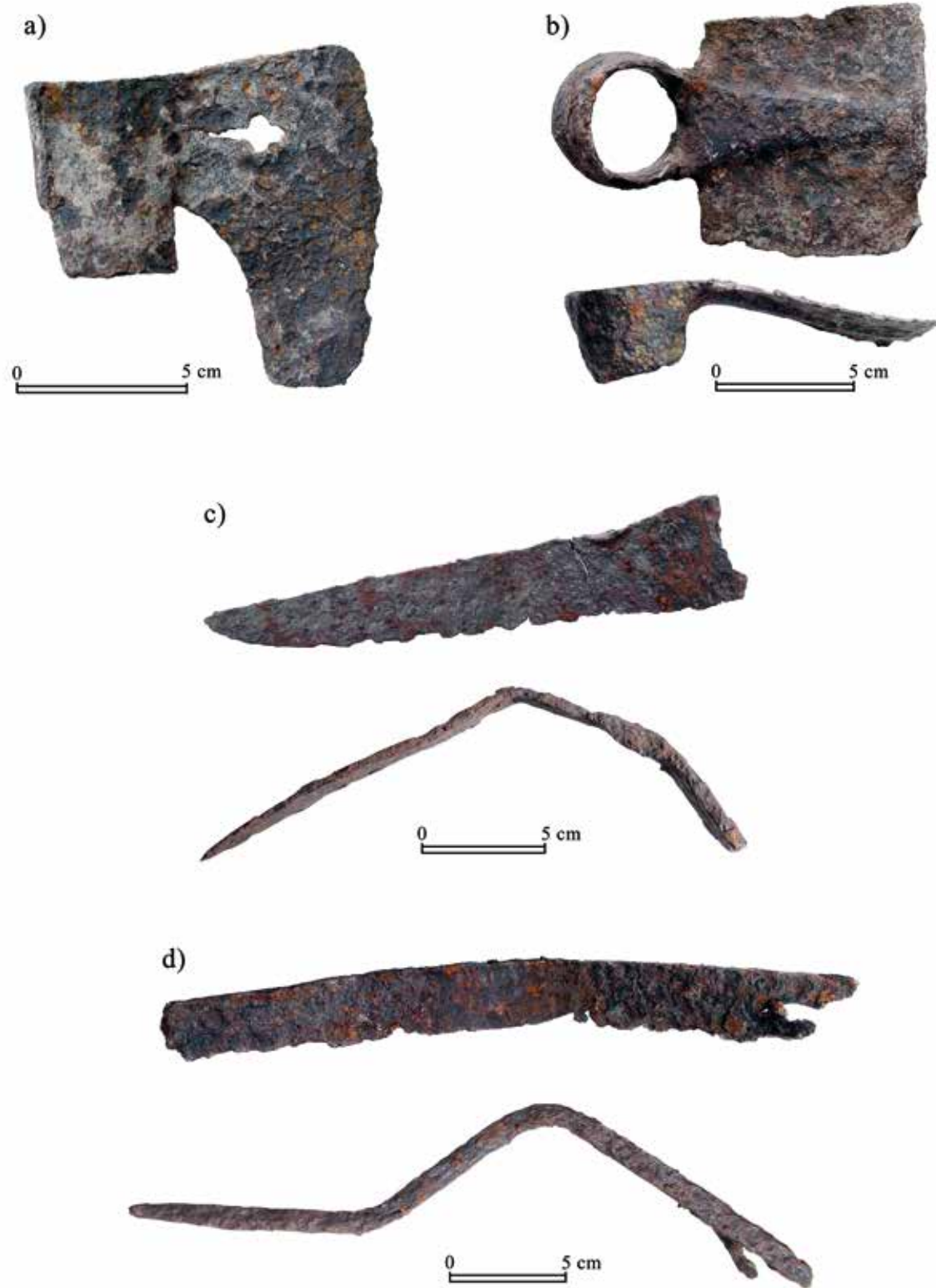
⁵⁵ Az érmekelethez ld. NAGY 2024. 156; részletes leírás: 241–242.

⁵⁶ NAGY 2024. 236.

4. kép. Leletek Hajós-Morcs lelőhelyen előkerült vasdepóból: a) csoroszlya, b) ekevas, c) rögzítőlánc, d) csatlópántok.
Fotó: Kiss Béla

Fig. 4. Finds from the iron deposit discovered at the Hajós-Morcs site: a) coulter, b) ploughshare, c) fastening chain, d) iron straps. Photo: Béla Kiss

5. kép Leletek Hajós-Morcs II. lelőhelyről: a) szekerce, b) kapa, c–d) parasztkardok. Fotó: Kiss Béla
Fig. 5 Finds from the Hajós–Morcs II. site: a) beard axe, b) hoe, c–d) falchions. Photo: Béla Kiss

6. kép. Leletek Hajós-Morcs II. lelőhelyről: a) sarkantyú, b) tőrtockoptató, c) kardkeresztvas, d) díszes övveret, e) II. Lajos érméiből álló lelet. Fotó: Kiss Béla
 Fig. 6. Finds from Hajós-Morcs II. site: a) spur, b) end of sheath, c) crossguard, d) ornated belt part, e) find consisting of coins of Louis II. Photo: Béla Kiss

7. kép. Turbándisz Hajós-Kál faluhelyről. Fotó: Kiss Béla
Fig. 7. Turban ornament from the village of Hajós-Kál.
Photo: Béla Kiss

szintű településkutató program – leszámítva az itt közölt érem- és vasleleteket – a hajósihoz hasonló, kis területen sűrűsödő nagy mennyiségű leletet sehol nem eredményezett.

Említést érdemel még egy turbándisz, amely Hajós déli részén, Kál falu helyén került elő szórványleletként (7. kép).⁵⁷ A fentebbi egyházas-morcsi leletegyütteshez képest sajnos erről a ritka tárgytypusról semmilyen egyéb információnk nincs. Elvesztése akár az 1526. évi, akár a három évvel későbbi, 1529. évi hadjárat során is történhetett. Utóbbi idején a középkori Orbágy-szentgyörgy faluval azonos *Szengyörgy* falut említették állomáshelyként, ahonnan másnap a Dunához visszatérve táborozott le a török sereg.⁵⁸

1526-ban azonban teljes homályban marad, hogy a szultáni főszereg hol lépett be Bodrog, majd Bács vármegyébe, csak azt tudjuk, hogy az egykori érseki székhelyhez, Bács várához és városához jutottak el. A Sárköz megmenekülése ellenére itt a sereg nyomában széles sávban valósult meg a pusztítás: néhány ártéri szórvány kivételével (Ságod, Csanád, Szeremle, Bátmonostor, Szántó, Küllöd, Szond) magyar lakosságnak nyoma sem maradt a későbbi bajai, zombori és bácsi náhijék területén.

Csak feltételezni tudjuk, hogy Halas–Fehértó után a szultáni főszereg végighaladt Zside, Borota, Rém, Csávoly (középkori nevén Csajol), majd

8. kép. Éremleret Felsőszentivánról. Fotó: Kiss Béla
Fig. 8. Coin hoard from Felsőszentiván. Photo: Béla Kiss

Felsőszentiván területén. Zside és Borot pusztákat még 1560-ban is sárközi magyarok művelték,⁵⁹ e vidék csak 1570-ben települt újjá rác-vlah lakossággal. Közösségi régészeti kutatás során Felsőszentivánon a hajósihoz hasonló éremleret (14 *antiqua moneta*, 8 *nova moneta*) került elő a Felsőszentiván HT 137, Bokodi-Kígyós-csatorna lelőhelyen, a középkori Szentiván falu helyén (8. kép).⁶⁰

Feltehetően a nyugati irányú egyik portyázás során került a földbe Érsekcsanádon, a középkori Csanádon egy, illetve a szomszédos Szentgyörgy falu területén két *nova moneta* érmekeket tartalmazó éremleret.⁶¹

A dél felé haladó főszereg Borota–Felsőszentiván irányából valószínűleg közelebb húzódott a Dunához, és Baja–Vaskút–Gara vonalon haladt déli irányba. Ekkor érhetett pusztulás Bátmonostora mezővárost, ahonnan 2017–2018-ban került a bajai Türr István Múzeum gyűjteményébe egy 157 darabos éremleret (II. Ulászló- és II. Lajos-garasok és -dénárok).⁶² Déli irányban, a Czoborszentmihály (mai Zombor) felé vezető útvonalon két további leletet ismerünk. 2025 tavaszán került elő Csátalja-Tárnokmonostoron egy 139 darabos, II. Lajos 1521–1525 között vert *nova moneta* érmeiből álló lelet

⁵⁷ Köszönjük Mordovin Maxim segítségét a lelet meghatározásában.

⁵⁸ BEHRNAUER 1858. 30–31; THURY 1893. 344.

⁵⁹ BOA TTD 332. 109–110.

⁶⁰ NAGY 2024. 156, 240. A leletet Kovács Gábor találta meg.

⁶¹ NAGY 2024. 156–157.

⁶² NAGY 2024. 233.

9. kép. A Csátalja-Tárnokmonostor lelőhelyen előkerült éremlelet. Fotó: Kiss Béla

Fig. 9. Coin hoard from Csátalja-Tárnokmonostor site.
Photo: Béla Kiss

(9. kép),⁶³ illetve az országhatár közelében, Hercegszántó-Baracskaszentgyörgy lelőhelyen találtunk egy szántás által bolygatott kisebb erszényleletet (Mária-dénár 2 darab, I. Mátyás-dénár 2 darab, aquileai dénár 1 darab, II. Lajos *nova moneta* 1 darab) (10. kép).⁶⁴

A dél felé haladó főszeregtől kelet felé kirajzó, portyázó csapatok ekkor dúlhatták fel Katymár déli határában Eszter falut,⁶⁵ illetve az attól keletre fekvő Madaras mezővárost. Előbbiben 2022-ben egy vasdepólelet került elő, amelyben – hasonlóan a Hajós-Morcsegyháza lelőhelyen fellelt ekealkatrészekhez – egyebek között csoroszlya, eke, szarvasüllő, illetve több csatlópánt volt (11. kép).⁶⁶ Utóbbi fémkeresős kutatása során egy kizárólag *nova moneta* érmekeket tartalmazó, egykor szövetszacskóban elrejtett éremlelet töredékei kerültek elő (12. kép).

A főszereg a Gara-Hercegszántó-vonaltól délre Zombor (középkori Czoborszentmihály) felé folytathatta az útját. Középkori forrásokból tudjuk, hogy

10. kép. A Hercegszántó-Baracskaszentgyörgy lelőhelyen előkerült éremlelet. Fotó: Kiss Béla

Fig. 10. Coin hoard from Hercegszántó-Baracskaszentgyörgy site (photo: Béla Kiss)

létezett egy királyi út Baja és Czoborszentmihály között, és vélhetően a sereg zöme ezen menetet déli irányba.⁶⁷ A sereg elpusztította Zombor környezetének faluhálózatát. A középkori, szinte teljesen magyar lakosság teljesen eltűnt, egyedül az ártéri fekvésű és révhelynél található Küllődön tűnnek fel magyarok az 1550-es években.⁶⁸ A Zombor keleti, délkeleti határában fekvő Kis és Nagy Gradina határrészekhez kapcsolódó hiedelmek jól mutatják mennyire feledésbe merült az egykori településhálózat emléke: a 18–19. században még úgy gondolták, hogy e földterület neve Czoborszentmihály vára emléket őrzi (délsláv *gradina* „váracsk”).⁶⁹

Korábbi régészeti kutatásokból ismerünk a mohácsi csata idejéről éremleleteket a Zombortól délre fekvő Prigrevicaszentivánról,⁷⁰ illetve Gombosról⁷¹ (Bogojevo, középkori Fonó mezőváros). Tőlük keletre is került elő Kula területén (talán Bándobra? falu helyén) éremlelet, amelyet valószínűleg a portyázó seregek elől rejtettek el.

A szultáni sereg hozzávetőlegesen szeptember 28-án érkezhetett a bácskai útszakasz legjelentősebb

⁶³ A leletet Lénárt Lajos találta meg, feltárásában Csendes Judit, Krnács György és fia, Benedek, Viski Gábor, Konecsni Béla, Szijjártó Gábor, Pisák Vilmos, Sóós Balázs, Rapcsák Gábor és fia, Áron, Sárosi György, Ricza Gábor, Kovács Gábor, Nagy Zoltán, Buknicz István, Pap Ferenc és Tauser Péter vett részt.

⁶⁴ PÁNYA ET AL. 2025. A leletet Kovács Gábor találta meg.

⁶⁵ RÁCZ-PÁNYA 2023a; RÁCZ-PÁNYA 2023b

⁶⁶ A leletet Kovács Gábor találta meg.

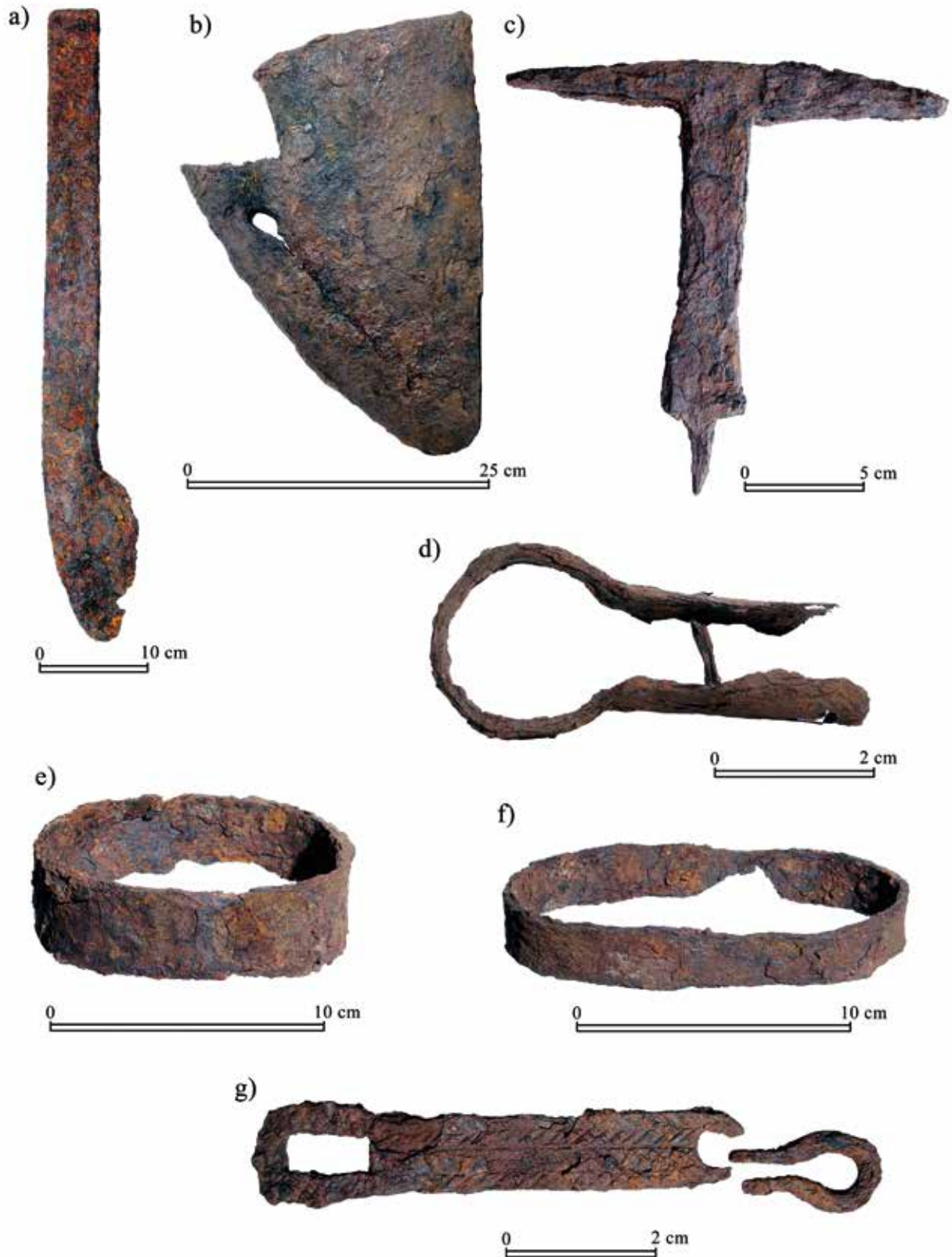
⁶⁷ PÁNYA 2022b. 47.

⁶⁸ FÓTI-PÁNYA 2022a. 33, 67.

⁶⁹ MUHI 1944. 41.

⁷⁰ NAGY 2024. 232.

⁷¹ NAGY 2024. 160, 241.

11. kép. Katymár-Gradina, Eszter falu lelőhelyen előkerült vasdepó: a) csoroszlya, b) ekevas, c) üllő, d) szekérrúdvasalás, e–f) csatlópánt, g) lakatpánt. Fotó: Kiss Béla
 Fig. 11. Iron hoard from Katymár–Gradina, Eszter village site: a) coulter, b) ploughshare, c) anvil, d) wagon pole cap, e–f) iron straps, g) padlock hasp. Photo: Béla Kiss

12. kép. Madaras-Paplapos lelőhelyen előkerült érmek.

Fotó: Kiss Béla

Fig. 12. Coin hoard fragment from Madaras–Paplapos site.

Photo: Béla Kiss

állomásához, az érsekség székhelyéhez, Bács városához, amelyet teljesen kifosztottak és elpusztítottak. A hadi napló szerint a helyi magyarok közül sokan egy kolostorba – vélhetően a ma is álló ferences rendházba – zárkóztak be.⁷² A török történetírók – Dzsélálzáde Musztafa és Kemálpaszadé is – megörökítették ezt az eseményt.⁷³ A nem várt ellenállás némileg hátráltatta Szulejmán útját, Evlija közel másfél évszázad múltán hét napon át tartó harcra ír, ami nyilván erős túlzás volt. Ezt követte a bácskai harcok legnagyobb és leghevesebb összecsapása: több ezer magyar sáncolta el magát valahol a Duna közelében, egy mocsaras, szekérvárral és árkokkal megerősített helyen, és kétségbeesetten, a végső-kig kitartva harcolt.⁷⁴ Egy nemrégiben felfedezett török veszteséglista Karas nevű vádiként írta le e helyet, amely a Vajszka (Vajska), Bogyán (Bođani) és Palona (Plavna) vidékének ingoványos, ártéri vidékén át kanyargó patakok egyike, a Karasica lehetett.⁷⁵ Itt a törököket igen jelentékeny veszteség

érte: a főembereken kívül kétszáz janicsárt és ötszáz egyéb hadi népet vesztek.⁷⁶ Valószínű, hogy a bácskai falvak népe e mocsárvilágban próbálta meghúzni magát a török sereg elvonulásáig, és lényegében ki akart térni a Pétervárad felé tartó szultáni had elől. Heves ellenállásuk eredményeképpen az 1522. évi tizedjegyzékben még népes, virágzó vidék magyarsága szinte teljesen eltűnt, a szegedi szandzsák első összeírása 1546-ban itt már összefüggő délszláv tömböt mutat.

A bácsi és a Karas menti ellenállás felszámolását követően a szultán serege végül október 7-én megérkezett Péterváradra, ahol egy pihenőnap után átkelt az Ibrahim által elkészített hídon, majd – értesülve egy felkelésről – sietősen elindult a Szerémségen át Isztambul felé. A hadi napló úgy összesítette a főserreg Duna-Tisza közén megtett útját, hogy „*az uralkodónak Budától fogva Varadin a 11. állomása volt; egy napot töltött a rejtkehelynél, kettőt pedig azon a Varadinnal szemközti állomáson, ahová érkezett, ami összesen 14 nap*”.⁷⁷ Jóval lassabban és „*alaposabb munkát végezve*” haladt, mint Ibrahim serege. Ez lehetett az a végzetes két hét, amely alatt bekövetkezett az a példátlanul nagy pusztítás, amelynek eredményeképpen Bács és Bodrog vármegye elveszítette szinte teljes, Csongrád vármegye pedig déli részének magyar lakosságát, mezővárosai, egyházi központjai pedig elenyésztek. Nem sokra rá pedig következett az újabb csapás: az 1529. évi Bécs elleni hadjárat, és ezzel a Duna–Tisza közti országrész déli részének végső pusztulása.

⁷² FODOR 2020. 248–249.

⁷³ THURY 1896. 170–171; FÓTI–PÁNYA 2022a. 83.

⁷⁴ FODOR 2020. 249; THURY 1896. 172–173.

⁷⁵ FODOR–MÉRCZ 2023. 205–207.

⁷⁶ FODOR–MÉRCZ 2023. 205–206.

⁷⁷ FODOR 2020. 249.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
TTd	Tapu-Tahrir defterleri
KJM Rég. Ad.	Kecskeméti Katona József Múzeum Régészeti Adattára

Adattárak, forráskiadások

- BEHRNAUER 1858: BEHRNAUER, Walter F.: *Sulaiman des Gesetzgebers Tagebuch: auf seinem Feldzug nach Wien im Jahre 935/6 D.H. = J. 1529 n. Chr.; zum ersten Male im türkischen Originaltexte*. Wien, 1858.
- BOROSY 1995: BOROSY András: *Pest–Pilis–Solt Kiskun vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1712–1740*. Új sorozat VI. Budapest, 1995.
- BUNYITAY ET AL. 1902: BUNYITAY Vincze – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I. Budapest, 1902.
- FERIDUN BEY 1849: FERIDUN BEY: *Mecmua-yı Münşeat üs-Selâtîn*. I. İstanbul, 1849.
- FÓTI 2023: FÓTI, Miklós: *The Mufasssal Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578). Text and Index*. Budapest, 2023.
- KARÁCSON 1908: KARÁCSON Imre (ford.): *Evlia Cselebi török világutazó Magyarországi utazásai 1664–1666*. Török–Magyarkori Történelmi Emlékek. Török Történetírók IV. Budapest, 1908.
- KÁLDY-NAGY 1977: KÁLDY-NAGY Gyula: *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*. Pest megye múltjából 3. Budapest, 1977.
- KÁLDY-NAGY 1985: KÁLDY-NAGY Gyula: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírása*. Budapest, 1985.
- Örök Mohács: B. SZABÓ János – FARKAS Gábor Farkas (szerk.): *Örök Mohács. Szövegek és értelmezések*. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest, 2020.
- PEÇEVI 1981: PEÇEVI İbrahim Efendi: *Peçevi Tarihi*. I–II. cilt. Haz. Bekir Sitki Baykal. Ankara, 1981.
- SZABÓ 1954: SZABÓ István: *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Budapest, 1954.
- SZAKÁLY 1995: SZAKÁLY Ferenc: *Pest–Pilis–Solt megye XVI–XVII. századi dica- és dézsmajegyzékei. Előmunkálatok Pest megye monográfiájához I*. Budapest, 1995.
- SZALAY 1857: SZALAY László: *Verancsics Antal összes munkái*. I–II. Magyar Történelmi Emlékek. Második Osztály. Írók. Pest, 1857.
- THURY 1893: THURY József: *Török történetírók. I. 1521–1566*. Török–Magyarkori Történelmi Emlékek. Második Osztály. Írók. Budapest, 1893.
- THURY 1896: THURY József: *Török történetírók. II. 1521–1566*. Török–Magyarkori Történelmi Emlékek. Második Osztály. Írók. Budapest, 1896.

Szakirodalom

- BERTÓK ET AL. 2020: BERTÓK Gábor – SZABÓ Máté – HARAMZA Márk – SZAJCSÁN Éva – SIMON Béla: Mohács 500 csataterkutatósi program. In: HARAMZA Márk – KOVALICZKY Gergely – BERTÓK Gábor – SIMON Béla – GALAMBOS István – TÜRK Attila (szerk.): *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 17. Budapest, 2020. 107–120.
- ÉRDÚJHELYI 1899: ÉRDÚJHELYI Menyhért: *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*. Zenta, 1899.
- FODOR 2019: FODOR Pál: A „hitharc oroszlánja”: Jahjapasa-oglu Báli bég (?–1527). Terjeszkedés és tartományi elit az Oszmán Birodalom európai határvidékén a 16. század elején. *Keletkutatás* (2019 tavasz) 51–74.
- FODOR 2020: Az 1526. évi hadinapló. Ford. Fodor Pál. In: B. SZABÓ János – FARKAS Gábor Farkas (szerk.): *Örök Mohács. Szövegek és értelmezések*. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest, 2020. 235–257.
- FODOR–MÉRCZ 2023: FODOR Pál – MÉRCZ András: Mi is veszett Mohácsnál? Oszmán-török veszteséglista az 1526. évi hadjáratról. *Történelmi Szemle* 65:2 (2023) 193–236.
- FODOR–MÉRCZ 2024: FODOR, Pál – MÉRCZ, András: What Was Lost at Mohács? An Ottoman-Turkish Casualty List from the 1526 Campaign. *Archivum Ottomanicum* 41 (2024) 49–96.
- FÓTI 2025: FÓTI Miklós: Népegyesere és migráció Bács és Bodrog vármegyékben a 16. században. *Történelmi Szemle* 67:2 (2025) 241–282.
- FÓTI–PÁNYA 2022a: FÓTI Miklós – PÁNYA István: Bács mezőváros középkori és kora újkori térszerkezete. The urban spatial structure of the medieval and early-modern-period Bács town. *Belvedere-Meridionale* 4 (2022) 73–101.
- FÓTI–PÁNYA 2022b: FÓTI Miklós – PÁNYA István: *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján: A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban*. Budapest, 2022.

- FÓTI–PÁNYA 2023: FÓTI Miklós – PÁNYA István: Adatok Kalocsa késő középkori–hódoltságkori helyrajzához és történetéhez. *Cumania* 30 (2023) 445–466.
- FÓTI–PÁNYA 2025: A rác tömb kiterjesztése észak felé: a bajai náhije telepítéstörténete. In: *A hódoltságkori rác/balkáni népesség településtörténete, régészete és néprajza. Tudományos konferencia*. Pécs, 2025. április 10–11. (megjelenés alatt)
- FÓTI–SZ. SIMON 2025: FÓTI, Miklós – SZ. SIMON, Éva: The Term *Haric ez Defter* as a Tool for Administering Abandoned Settlements in the *Sancak* of Szeged and the Regime of Unregistered Settlements on the Ottoman–Hungarian Frontier. In: DÁVID, Géza – MOLNÁR, Antal – FODOR, Gábor (eds.): *Hürmetler. Studies in Honour of Pál Fodor on his Seventieth Birthday*. Budapest, 2025. 157–176.
- HALAÇOĞLU 1995: HALAÇOĞLU, Yusuf: *Fersah. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 12. İstanbul, 1995. 412.
- HATHÁZI 2000: HATHÁZI Gábor: Halas kun székközpont és magyar mezőváros a középkorban. In: Ö. KOVÁCS József – SZAKÁLY Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig*. Kiskunhalas, 2000. 169–302.
- KÁLDY-NAGY 2008: KÁLDY-NAGY Gyula: *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*. Dél-Alföldi évszázadok 24. Szeged, 2008.
- KOVALICZKY–NAGY 2020: KOVALICZKY Gergely – NAGY Balázs: Népi ellenállás a csatavesztés után. In: HARAMZA Márk – KOVALICZKY Gergely – BERTÓK Gábor – SIMON Béla – GALAMBOS István – TÜRK Attila (szerk.): *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 17. Budapest, 2020. 169–178.
- MUHI 1944: MUHI János: *Zombor története*. Zombor, 1944.
- NAGY 1986: NAGY Ádám: Éremlétek. *Numizmatikai Közlöny* 84–85 (1986) 181.
- NAGY 2024: NAGY Balázs: *A mohácsi éremlétek (I., II., Pécsi közti) és az azonos korú leletegyüttesek az 1526. évi események tükrében (1526. augusztus 29. – 1526. október 10.)*. Debrecen, 2024. (PhD disszertáció)
- NAGY SZEDER 1926: NAGY SZEDER István: *Kiskun-Halás város története oklevéltárral. Első rész: A redemptio előtti kor 1745-ig*. Oklevéltár. Kiskun-Halás, 1926.
- PÁNYA 2017: PÁNYA István: Történeti településföldrajzi kutatások Bács-Kiskun megyében 2011–2016. *Településföldrajzi tanulmányok* 1 (2017) 91–107.
- PÁNYA 2022a: PÁNYA István: *A hódoltsági területek középkori és kora újkori településtopográfiájának kutatási módszertana Bács, Bodrog és Solt vármegyék példáján*. Szeged, 2022. (PhD disszertáció)
- PÁNYA 2022b: PÁNYA István: Úttalan utakon – Adatok a késő középkori Bodrog vármegye úthálózatához. In: VARGA Szabolcs – TÜRK Attila (szerk.): *Mohács szimfónia. Tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 26. Budapest, 2022. 47–60.
- PÁNYA ET AL. 2025: PÁNYA István – STEUER István – SZILÁGYI Mihály – TÓTH Szilárd – TÓTH Csaba – YAHUI, Lu – HOPPÁL Krisztina – RASKO RAMADANSKI – ROSTA Szabolcs: Parva moneta regalis. Közösségi régészeti kutatások során előkerült numizmatikai leletek Bács-Kiskun vármegyéből. In: PÁNYA István – RÁCZ Bernát (szerk.): *Synergia*. Kecskemét, 2025. (megjelenés alatt)
- PÁNYA–FÓTI 2025a: PÁNYA István – FÓTI Miklós: A középkori Orbágysszentgyörgy topográfiája és birtokosai. The Topography and Landlords of Medieval Orbágysszentgyörgy. *Településföldrajzi Tanulmányok* 14:1 (2025) 106–126.
- PÁNYA–FÓTI 2025b: PÁNYA István – FÓTI Miklós: Adatok Kiskunhalas környékének középkori topográfiájához. Hol feküdt egykor Kegyesföldre? In: KOCSIS Zsuzsanna (szerk.): *Halasi Múzeum 6. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 150. évfordulójára*. Kiskunhalas, 2025. 113–126.
- PÁNYA–ROSTA 2015: PÁNYA István – ROSTA Szabolcs: A Dunapataj és Solt közötti terület késő középkori településhálózatának változása. In: BALOGH Csilla – PETKES Zsolt – SUDÁR Balázs – ZSIDAI Zsuzsanna (szerk.): *...in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest–Kecskemét, 2015. 243–268.
- PÁNYA–ROSTA 2023: PÁNYA István – ROSTA Szabolcs: „Ecclesia cum duabus turribus...” Egyháztopográfiai kutatások a Duna-Tisza közén. In: LANTOS Andrea (szerk.): *A középkor kutatásának újabb eredményei Bács-Kiskun megyében. A 2022. december 1–2-én Kalocsán tartott konferencia közleményei*. Kalocsa, 2023. 209–238.
- RAMADANSKI 2012: РАМАДАНСКИ, РАШКО: Остата новца из Кевија (The Kevi coin hoard). *Нумизматичар* 30 (2012) 233–255.
- RÁCZ–PÁNYA 2023a: RÁCZ Bernát – PÁNYA István: Késő középkori zarándokampulla Katymárról. *Cumania* 30 (2023) 251–264.
- RÁCZ–PÁNYA 2023b: RÁCZ Bernát – PÁNYA István: A burgundian pilgrim ampulla from Katymár. *Hungarian Archaeology* E-journal 12. (2023 summer) 29–36.
- SZAKÁLY 2000: SZAKÁLY Ferenc: Kiskunhalas a török uralom alatt. In: Ö. KOVÁCS József – SZAKÁLY Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig*. Kiskunhalas, 2000. 303–379.
- SZAKÁLY 1981: SZAKÁLY Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest, 1981.
- TRENCSENSY 1917: TRENCSENSY Károly: Bácskai éremlétek (Ada, Apatin). *Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve* 33 (1917) 20–21.

TRACES OF DESTRUCTION: ARCHAEOLOGICAL REMAINS
OF THE OTTOMAN CAMPAIGN OF 1526 IN THE DANUBE–TISZA INTERFLUVE

ISTVÁN PÁNYA – MIKLÓS FÓTI – ISTVÁN STEUER

KEYWORDS: iron depot, coin hoards, Ottoman raids, campaign diary, popular resistance, demographic collapse

The weeks following the Battle of Mohács were of decisive importance in the history of the area between the Danube and Tisza rivers, especially in its central and southern parts. In recent years, intensive archaeological and historical research has provided a far more precise understanding of the routes taken by the Ottoman army during its withdrawal from Buda, and on the impact it had on the Hungarian settlement network and society. While the route taken by Grand Vizier Ibrahim from Buda to Pétervárad is documented in surviving military logs, the specific directions of accompanying raids have been deduced through a combination of historical and archaeological data. In the absence of detailed records for the Sultan's main army, the movements of troops heading south through the Danube–Tisza Interfluve were primarily reconstructed from archaeological evidence, such as coin hoards, iron depots, and scattered artefacts. This research has identified a site near Hajós that is likely to be associated with local popular resistance. Furthermore, we have mapped the first wave of destruction that hit the southern counties of Bács, Bodrog, and Csongrád in autumn 1526. Although the northern and central regions suffered less damage, social and administrative structures in the south effectively collapsed. The nearly total disappearance of the Hungarian population south of Baja – due to death or flight – paved the way for the northward expansion of the Rascian-Vlach population.